

УДК: 821.111:82-24«15»

Лілова Олена
(м. Подгориця, Чорногорія)

Гуманістична ідеологія у п'єсі англійського ранньотюдорівського драматурга Дж. Растела «Чотири Елементи»

У статті подається огляд життя і творчості подвижника англійського гуманістичного руху Джона Растела. П'єса «Чотири Елементи», що, як вважається, належить перу Растела, аналізується з точки зору наявності в її художньому світі поетологічних елементів, які відбивають відданість драматурга ідеям гуманізму і, водночас, вказують на приналежність цього твору до драми нового типу. Зокрема, у п'єсі відображений перехід від ідейно-аксіологічної парадигми Середньовіччя до ідеології раннього Новочасся.

Ключові слова: гуманізм, ранньотюдорівська драма, мораліте, інтерлюдія, проблематика, образи персонажів.

Сучасник і товариш Томаса Мора, Джон Растел (?1475–1536) походив із Ковентрі – міста, що в добу Середньовіччя та раннього Нового часу було відоме своїми театралізованими процесіями, які влаштовувалися до різноманітних свят. Він був одружений з Елізабет Мор, сестрою видатного суспільного діяча, та мав у цьому шлюбі синів: Вільяма, який у 1530–34 роках продовжив видавничу справу батька, і Джона, який наслідував від батька потяг до морських подорожей до далеких берегів. Відданість ідеї Реформації не врятувала Растела від немилості короля. Він помер у в'язниці, куди був запроторений за звинуваченням у порушенні закону про володіння конфіскованою земельною ділянкою.

Дж. Растел був усебічно обдарованою людиною. Його успіхи в різних сферах професійної активності засвідчують його відкритість до нових знань. Йдучи по стопах батька, Джон отримав юридичну освіту¹ і постав знаним англійським правником. В період між 1506–09 роками він, так само, як перед тим його батько, обіймав посаду головуючого у Суді з комерційних справ міста Ковентрі.

Близько 1510 року Дж. Растел заснував свою видавничу справу, облаштувавши видавництво і магазин при ньому в одному з приміщень поблизу церкви Св. Павла у Лондоні. Першою виданою ним книжкою стало «Життя Піко Делла Мірандоли» (*The Life of Pico Della Mirandola*).² Наступні видавничі проекти Растела ставали щоразу амбіційнішими. Так, він видав перший англійський словник юридичних термінів, збірку судових справ за участю британської корони, а також численні підручники з правознавства, за якими навчалося кілька поколінь англійських студентів.

Саме у видавництві Дж. Растела вперше з'явилися друком п'єси англійських драматургів Генрі Медвола, Джона Скелтона та Джона Гейвуда. Таким чином відбувся перехід цих драматичних творів від «ефемерного» (за висловом Р. Акстона³) усного модусу існування до форми друкованого тексту, доступного для широкої читацької аудиторії. Растелів вибір драматичних творів для друку не був довільним чи спонтанним. Зберігаючи

¹ Растелл здобув диплом у юридичній корпорації Міддл Темпл, одній з чотирьох корпорацій, що входили до так званих «судових іннів» (Inns of Court), які являли собою форму самоорганізації адвокатської спільноти Англії та Уельсу.

² З латини цю книгу, що належить перу Джованні Піко Дела Мірандоли, племінника видатного італійського гуманіста, переклав Томас Мор.

³ Axton R. Introduction / Richard Axton // Three Rastell plays. *Four Elements, Calisto and Melebea, Gentleness and Nobility*/ Ed. by Richard Axton. – Cambridge : D.S. Brewer Ltd, 1979. – P. 3.

I. Історико-літературний процес

віру у вагому виховну роль друкованого слова, Дж. Растел завжди віддавав перевагу тим текстам, що були співзвучні його власним ідеалам та відповідали його громадянській позиції. А сам він наполегливо працював над тим, щоб закласти в основу суспільного життя принципи раціоналізму та справедливості.

Об'єктом дослідницької уваги у даній статті постають гуманістичні погляди Джона Растела та їхнє відображення у художньому просторі п'єси «Чотири Елементи». Відомості, що стосуються життя та професійної діяльності її автора, покликані сприяти виробленню більш чітких уявлень про обставини та передумови формування гуманістичної ідеології, що вповні знайшла свій вияв у тексті його драми. Основна **мета** дослідження при цьому полягає у визначенні складових гуманістичного світогляду на ідейно-тематичному та образному рівнях художньої структури п'єси «Чотири Елементи».

Слід зауважити, що драматургічний спадок Джона Растела дотепер ще не привертав до себе увагу вітчизняних науковців. П'єса «Чотири Елементи» не перекладалася українською мовою. Що ж до західних фахівців⁴ з історії англійської драми пізнього Середньовіччя та Відродження, то й вони не так давно внесли ім'я Растела до когорти видатних драматургів ранньотюдорівської доби.

Повертаючись до різнобарвного професійного життя Дж. Растела, зазначимо, що з 1512 року він перебуває на службі у сера Едварда Белкнапа, одного з особистих

⁴ Перше більш-менш ґрунтовне дослідження життя і творчості Дж. Растела представлено у праці А.В. Ріда «Ранньотюдорівська драма» (1926) (див.: *Reed A.W. Early Tudor Drama. Medwall, the Rastells, Heywood, and the More circle / A. W. Reed. – London : Methuen and Co. Ltd., 1926. – 246 p.*). Пізніше до цієї теми зверталися такі науковці, як Р. Акстон, Ф. Боас та ін. (*Axton R. Op. cit. – P. 1-26; Boas F.S. An Introduction to Tudor Drama / Frederick S. Boas. – Westport : Greenwood Press, Publishers, 1977. – 176 p.*).

радників короля Генріха VIII, за що отримує щедрю матеріальну винагороду,⁵ а також здобуває певні переваги та вигоди у своїй юридичній кар'єрі. Вже на початку служби у Едварда Белкнапа Растел отримує можливість проявити себе, відповідаючи за транспортування англійської артилерії та іншого важкого обладнання під час війни з Францією 1512-14 рр.

Не оминуло Растела і популярне за його часів захоплення мореплаванням та далекими подорожами. Як свідчать біографи, 1517 року на судні «Барбара» він вирушив у ризиковану торгіву експедицію до Нового Світу, яка була невдалою з точки зору організації і, як наслідок, виявилася не надто далекою. Втім вважається, що знання, набуті Растелом в ході підготовки до цієї подорожі, стали йому в пригоді під час роботи над інтерлюдією «Чотири Елементи» (*Four Elements*)⁶.

Протягом своєї довгої професійної кар'єри Растел мав можливість проявити також і власні інженерні здібності. Зокрема, за дорученням двору він керував будівничим проектом, пов'язаним із спорудженням та декоруванням дахів бенкетних приміщень.⁷ Відомо також, що 1522 року з міської казни Лондона він отримав 15 фунтів на зведення педжента поблизу церкви Св. Павла з нагоди візиту до цього собору двох вінценосних осіб: імператора Священної Римської імперії Карла V і короля Генріха VIII. За свідченнями сучасників Растела, декорації, що являли собою райське місце з деревами, квітами, травами, срібними струмками та вкритими лісами горами, зірками і янголами, були

⁵ Припускається, що саме за заслуги перед Белкнапом Джон Растелл отримав у винагороду землю, перед тим конфісковану по смерті такого собі Річарда Ганна. Через двадцять років ця конфіскована земля стане причиною ув'язнення Растелла після того, як в результаті тривалого судового процесу він програє майнову тяжбу нащадкам Ганна.

⁶ Axton R. Op. cit. – P. 6.

⁷ Ibid. – P. 7.

I. Історико-літературний процес

справжнім дивом механіки.⁸ Це був не єдиний випадок участі Растела в королівських театралізованих виставах. Так, влітку 1527 року у Гринвічі, з метою розважити французьких амбасадорів, Растел здійснив постановку педжента «Небесний Батько» (*The Father of Heaven*). Декорації для цієї вистави були споруджені не на традиційній рухомій платформі, а під стелею малої бенкетної зали, що була розписана, подібно до астрологічної мапи, зірками та сузір'ями. Підлога ж являла собою Землю, оточену морями.⁹ З цієї ж нагоди Растел написав діалог «Любов і Багатство» (*Love and Riches*).

1524 року Растел розпочинає будівництво свого нового помешкання на Фінсбері Філдз у Лондоні, де, окрім усього іншого, споруджує сцену для домашнього театру. Захоплення драмою не залишало Джона Растела до кінця життя. Костюми для вистав шила місіс Растел зі служницями. Цінувалися ці костюми дуже високо. Втрата деяких із них з провини слуги на ім'я Генрі Волтон, який позичав їх іншим театрам, стала приводом для судового позову Растела проти цієї людини.¹⁰ Взагалі ж, облаштований у маєтку Растелів гардероб з акторськими костюмами та іншим сценічним інвентарем, що ними могли користуватися члени акторського цеху, був відомий на все місто.¹¹

Двадцять років XVI ст. стали часом надзвичайно плідної видавничої діяльності англійського гуманіста. Йдеться, насамперед про збірку з трьох п'єс («Чотири Елементи», «Калісто і Мелебея» (*Calisto and Melebea*), «Доброта і Шляхетність» (*Gentleness and Nobility*)),

⁸ Цит. за: Ibid.

⁹ Ibid. – P. 8.

¹⁰ Ibid.

¹¹ *Wilson F.P. The earlier Tudor Morality and Interlude / F. P. Wilson // The Oxford History of English Literature / Ed. by G.K. Hunter. – Oxford: Clarendon Press, 1969. – P. 23.*

перша з яких, як припускається, належить перу самого Дж. Растела. Окрім іншого, це перевидання словників та збірок правових документів, а також «Сто веселих оповідок» (*A Hundred Merry Tales*), «Сто загадок» (*Book of a Hundred Riddles*), «Двадцять веселих джестів удовиці Едіт» (*Twelve Merry Jestes of widow Edyth*), загублена п'єса «Різдво, або добрий лад» (*Christmas or Good Order*), трактат «Книга Чистилища» (*The Boke of Purgatory*), велике ілюстроване видання з історії дозвілля *The Pastime of People* та ін.

У той час, як п'єсу «Чотири Елементи» приписують Дж. Растелу, питання авторства двох інших п'єс збірника залишається відкритим. Втім, існує припущення, що Джон Растел також є автором інтерлюдії «Доброта і Шляхетність», включеної до збірки. В якості доказів на підтвердження даного припущення Ф. Боас наводить приклади перегуку напрочуд новаторських для того часу думок, викладених у Растелових «Книзі Чистилища» та у «Народному дозвіллі», з ідеями у п'єсі. Так, зокрема, у «Народному дозвіллі» та в інтерлюдії лунає думка про те, що судді та інші правники, котрі посідають високі та відповідальні посади, можуть залишатися на цій роботі лише кілька років, а потому мають поступитися місцем іншим. Водночас, «Книгу Чистилища» з інтерлюдією «Доброта і Шляхетність» споріднює переконання автора у тому, що людина у своєму житті має керуватися скоріше природною розсудливістю, аніж біблійними приписами.¹²

Віра Джона Растела у цінність друкованих текстів драматичних творів виявилася вирішальною в плані збереження п'єс ранньотюдорівських драматургів для нащадків. З вісімнадцяти драм, що з'явилися друком в Англії до 1534 року, щонайменше дванадцять були

¹² Boas F.S. Op. cit. – P. 7-8.

I. Історико-літературний процес

надруковані Джоном або Вільямом Растелами.¹³ Джон Растел високо цінував освітню функцію драми. На його переконання, надання п'єсам форми друкованого тексту мало б ще більше розширити коло реципієнтів та поціновувачів цього різновиду мистецтва.¹⁴

Численні професії, роди занять, посади, до яких був причетний Дж. Растел протягом життя, а саме: суддя у місті Ковентрі, наглядач у справі транспортування артилерії, пайовик, котрий інвестував кошти у трансатлантичну експедицію, що, втім, дісталася лишень берегів Ірландії, декоратор парадних приміщень, копач траншей у Франції, драматург, автор педжентів і трактатів, адвокат Королівської адвокатської колегії, член Парламенту, видавець та ін. – свідчать про те, що він був справжньою ренесансною особистістю, яка виявляла неабияку обдарованість у всьому, до чого докладала руку. В останні роки життя Растел був також соратником архітектора англійської Реформації Томаса Кромвеля і палко відстоював програму реформування цивільного права, Вищого суду та церкви в країні.

Часом написання п'єси «Чотири Елементи» вважається 1518 рік.¹⁵ Головною ідейною настановою в ній є заклик до навчання, вирішальне значення якого автор активно пропагував протягом всього життя і робив усе можливе задля поширення знань серед своїх сучасників. Провідниками ідеї про необхідність для людини здобувати знання у творі виступають Природа (*Nature*), Потяг до знань (*Studios Desire*) і Досвід (*Experience*). Протистоять їм Чуттєве бажання (*Sensual Appetite*) та Неуцтво (*Ignorance*). Центральним персо-нажем твору виступає Людство – *Humanity*. Тож, як бачимо, драматична структура п'єси «Чотири елементи» є типовою для

¹³ *Wilson F.P.* Op. cit. – P. 23.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Axton R.* Op. cit. – P. 1.

тогочасного мораліте: дві ворогуючі сили по черзі з'являються на сцені, ведучи між собою боротьбу за вплив на героя, який уособлює рід людський. Необхідний для драми конфлікт традиційно створюється завдяки тим силам, що уособлюють порок. Без лінії негативних персонажів твір був би позбавлений тієї подієвості, що складає основу будь-якої драми. Негативні персонажі також постають відповідальними за комічно-розважальну складову п'єси.

Сюжетна схема драми теж цілком вкладається у добре відомий тодішній театральній публіці архетип, а саме: настанова центрального персонажа твору на шлях добра, спокушання його силами зла і, як наслідок, моральне падіння героя, визнання ним своєї провини і каяття. Тож, основним драматичним прийомом, який забезпечує розвиток конфлікту у творі, постає чергування епізодів з позитивними та негативними персонажами. Зокрема, у п'єсі Джона Растела спостерігається чергування серйозного матеріалу, що його викладають Людству Природа (лекція з фізики), Потяг до знать (лекція з географії) і Досвід (розповідь про подорожі у далекі краї та продовження дискусії про форму Землі), зі сценами перебування героя у компанії веселих гульвіс – Чуттевого бажання, Неуцтва та трактирника. У цих епізодах основними спокусами, що так ваблять Людство, виступають смачна їжа та питво, жінки, танці та співи, відпочинок у веселому товаристві.

Водночас, ідейно-тематична спрямованість твору та специфіка потрактування в ньому основних образів персонажів засвідчують належність «Чотирьох елементів»¹⁶ до драми нового типу. Розглянемо ці елементи поетики твору детальніше.

¹⁶ Всі цитати подаються за електронним виданням: *Rastell, John. Four Elements. A New Interlude and a Merry, of the Nature of the Four Elements* із вказівкою на номер рядка у тексті твору.

I. Історико-літературний процес

Так, очевидно, що гуманістичного звучання сповнена головна ідея п'єси. Необхідність здобуття освіти, актуальність прагнення до навчання, важливість відкриття знань про навколишній світ – ці щирі переконання автора п'єси вкладаються у вуста всіх персонажів, котрі тяжіють до добра. Приміром, у першій лекції, яку проголошує Природа, йдеться про те, що людині має бути притаманне прагнення до навчання, адже вона наділена інтелектом, завдяки чому посідає домінуюче положення у природній ієрархії.¹⁷ Природа розповідає Людству про чотири елементи, що становлять першооснову всього суцього:

*These elements of them selfe so single be
Unto dyvers formys can not be devydyd,
Yet they commix togyder dayly ye see,*

*Wherof dyvers kyndes of thyngys be ingenderyd...».*¹⁸ Тож, на переконання Природи, перше, що має вивчити Людство, це – властивості землі, води, повітря й вогню. Від цього Природа переходить до пояснення таких природних явищ, як хмари, туман, град, сніг, дощ тощо.¹⁹ Естафету від Природи переймає Потяг до знань, який в ході своєї лекції з географії наводить аргументи на користь того, що Земля має форму кулі. Пояснення видаються Людству не надто зрозумілими, тому Потяг до знань запрошує до спілкування з Людством Досвід.

Уже на самому початку п'єси зазначається, що основними сферами наукового знання, яким буде приділено увагу в «Чотирьох Елементах», є натурфілософія і космологія. Це, вочевидь, можна пояснити як загальним інтересом до цих наук, що характеризує ренесансну

Режим доступу до електронного ресурсу:

<http://www.ota.ox.ac.uk/scripts/download.php?approval=94119e44f20f1594ebd8>

¹⁷ Ibid. – ll.211-12.

¹⁸ Ibid. – ll.176-79.

¹⁹ Ibid. – ll.225-80.

людину, так і подіями особистого життя драматурга. Так, відомо, що 1517 року Растел виступив організатором морської експедиції до Америки, яка, втім, виявилася невдалою. Про свою образу на учасників проекту, котрі у певний момент відмовилися продовжувати подорож, Растел в «Чотирьох Елементах» говорить словами Досвіду. Цей персонаж розповідає Людству про далеку величезну територію, дістатися якої можна, перепливши через океан. Туди успішно подорожувало вже чимало його співвітчизників, та була й одна недавня ганебна експедиція. Провину за цю невдачу Досвід покладає на купців і моряків:

*But they that were the venteres
Have cause to curse their maryners,
Fals of promys and dissemblers,
That falsy them betrayed,
Whiche wolde take no paine to saile farther
Than their owne lyst and pleasure
Wherfore that vyage and dyvers other
Such kaytyffes have distroyed».²⁰*

Так само у промовах Досвіду Дж. Растел викладає результати власного зацікавлення цими науками, свою обізнаність з таких питань, як форма Землі, природні ресурси Америки, життя тамтешніх аборигенів, континенти та регіони, котрі все ще залишаються маловивченими, тощо. Зокрема, розповідаючи про аборигенів північноамериканського континенту, Досвід акцентує увагу на їхньому язичництві та необхідності навернення їх на праведний шлях:

*And what a great meritoryouse dede
It were to have the people instructed
To lyve more yertuously...
But yet, in stede of God almyght,
They honour the sone for his great light,*

²⁰ Ibid. – II.758-65.

I. Історико-літературний процес

*For that doth them great pleasure».*²¹

Тут-таки автор подає і патріотичну настанову своєї інтерлюдії. На його переконання, подорожі до далеких країв, внаслідок чого відбувається поширення впливу англійської корони на інші території, є справою, що приносить користь країні:

*And also what an honorable thyng,
Bothe to the realme and to the kynge,
To have had his domynyon extendynge
There into so farre a grounde...».*²²

Для Дж. Растела зразковим правителем, який розумів державну значимість морських експедицій та сприяв їх організації, був король Генріх VII. Ті ж, хто не розуміє користі від освоєння нових земель, будуть змушені поступитися французам та іншим націям, які вже налагодити вигідні торгівельні зв'язки з американським континентом, зокрема розвивають там риболовство.²³

Водночас, Дж. Растел чітко формулює мету навчання: воно має приносити користь спільноті. Освіченій людині належить вивчати навколишній світ, ту фізичну реальність, що нас оточує, просвіщати співгромадян та мешканців інших земель, формувати у них уявлення про їхні права та обов'язки, реформувати суспільство на користь всіх його членів. Драматург різко засуджує навчання задля особистого збагачення. Растел наголошує на тому, що, совість такого багатія не може бути чистою. Лише та людина, яка, отримавши освіту, працює на благо ближнього, заслуговує на пошану суспільства і милість Божу:

*...A great wytted man may sone be enrychyd,
That laboryth and studyeth for ryches only,
But how shall his conscyens than be discharged?*

²¹ Ibid. – ll.779-81, 788-90.

²² Ibid. – ll.772-75.

²³ Ibid. – ll.812-14.

*For all clerks afferme that that man presysely,
Whiche studyeth for his owne welth pryncypally,
Of God shall deserve but lytyll rewarde».*²⁴

Окрім ідейного спрямування п'єсу Дж. Растела від традиційного середньовічного мораліте відрізняє також і спосіб потрактування образів головних дійових осіб твору. Якщо у клерикальній драмі Середньовіччя, зокрема у мораліте, основними протилежними силами, що вели боротьбу за душу людини, були гріхи та чесноти, то у творі Растела до цих ворогуючих таборів входять також ментальні якості, що можуть бути здобуті людиною. Йдеться, насамперед про Потяг до знань. Цей персонаж стимулює інтерес Людства до навчання, пропонує йому цікаві теми для обговорення, зокрема, детальніше зупиняється на дискусійному питанні про форму Землі,²⁵ а також запрошує до спілкування з Людством Досвід, який покликаний на яскравих прикладах розвинути тезу про нескінчену розмаїтість форм і способів життя на планеті.²⁶ Досвід говорить також про важливість фахового підходу до отримання знань і наголошує на необхідності використовувати в процесі дослідження спеціальні інструменти, як-от, глобус, телескоп тощо. До речі, як зазначає Р. Акстон, єдиною декорацією, застосованою у п'єсі «Чотири Елементи», був величезний макет земної кулі.²⁷

Хоча Чуттєве Бажання постає доволі типовим персонажем для мораліте (згадаймо, приміром, драму Г. Медволла «Природа»), у «Чотирьох Елементах» воно вперше виступає в опозиції до набутої інтелектуальної якості – Потягу до Знань. Цікаво також, що компанію Чуттєвому Бажанню у п'єсі Растела складає Неуцтво, що

²⁴ Ibid. – II.78-83.

²⁵ Ibid. – I.381.

²⁶ Ibid. – II.672-80.

²⁷ Axton R. Op. cit. – P. 6.

I. Історико-літературний процес

водночас постає в опозиції до Досвіду. Таким чином, в інтерлюдії Растела спостерігається протиставлення чуттєвості не власне розуму (як у Медволла), а конкретній спрямованості розумової діяльності людини – на навчання. Адже, на переконання автора, людина не може вважатися освіченою і обізнаною у високих матеріях, створених Всевишнім і невидимих для людського ока, поки не навчиться розуміти те, що оточує її щодня у земному житті.²⁸ Цей ідейний імператив Растела, вочевидь, містить заклик до сучасників сприяти розвиткові світських наук, тобто, таких, що не пов'язані із потрактуванням Святого Письма, вивчення якого довгий час залишалося пріоритетною галуззю освіти. Ідеологічно суголосним гуманістичним настановам доби видається також і визнання Растелом визначальної ролі перекладу та важливості використання рідної мови у процесі поширення знань. Так, Вісник (the Messenger) у вступі до інтерлюдії «Чотири Елементи» зазначає, що англійська мова на сучасному етапі її розвитку, є цілком придатною для викладання нею будь-якого наукового знання.²⁹ Тому він закликає науковців послуговуватися у своїй роботі саме рідною мовою. Окрім того, шляхетні люди не надто високого достатку, які володіють виключно англійською, наразі потребують того, аби для них були перекладені найвартісніші твори іноземних авторів, насамперед, давніх греків і римлян.

*Than yf connynge laten bokys wee translate
Into englyshe, wel correct and approbate,
All subtell sciens in englyshe might be lernyd
As well as other people in their owne tonges dyd».*³⁰

Особливо привабливими для публіки в п'єсі «Чотири Елементи», як це завжди буває в ранньотюдорівській

²⁸ Rastell J. Op. cit. – ll.114-16.

²⁹ Ibid. – 1.26.

³⁰ Ibid. – ll.32-5.

драмі, постають негативні персонажі. Знайомство Людства з Чуттєвим бажанням відбувається одразу після лекції з географії. Цей алегоричний персонаж так стрімко з'являється на місці дії, що збиває з ніг Потяг до знань. Тобто, вже сама його поява характеризує його як силу, протилежну до тих цінностей, що їх пропагують Природа і компанія. Чуттєве бажання одразу ж проголошує своє ставлення до серйозних справ, тобто до того, що пов'язано із молитвою чи навчанням («*For I se well it is but a foly / For to have a sad mynd*»),³¹ а також зазначає, що ненавидить Потяг до знань, від якого, за словами Чуттєвого бажання, смердить («*I promise you he hath a shrewde smell*»).³² Персонаж наголошує на власній необхідності у житті кожної людини і запрошує Людство відпочити від роботи у трактирі. В цей момент дійства зі словами «гей, стережіться, дайте мені дорогу, панове»³³ з'являється трактирник. Такий вихід героя свідчить про те, що інтерлюдія Растела, вочевидь, розігрувалася у бенкетній залі під час якогось святкового прийому. У таких випадках актори грали в центрі зали, оточені глядачами, і часто свій вихід з натовпу супроводжували подібними репліками, в яких просили глядачів розступитися.

Образ трактирника як представника третього стану посідає своє органічне місце у розважальній стихії інтерлюдії Дж. Растела. Як відомо, саме такі персонажі були головними дійовими особами «низової» літератури Середньовіччя і Відродження та мали свій впізнаваний тематичний репертуар жартів і витівок. Трактирник, зокрема, жартує на адресу жінок, розвиваючи тим самим тему жінконенависництва, що була вельми популярною у міській літературі тогочасся. Так, на псевдонаукове

³¹ Ibid. – II.420-21.

³² Ibid. – I.439.

³³ Ibid. – I.556.

I. Історико-літературний процес

зауваження Чуттєвого бажання щодо того, що птиця є найлегшою для травлення, оскільки вона літає, трактирник відповідає, що знає м'ясо дещо легше. Це жіночий язик, адже він (тобто, те, що ним говориться) нічого не важить.³⁴

Суттєвою рисою у портреті цього персонажа є також те, що він помітно змінює ставлення до своїх гостей, коли дізнається про те, що Людство має намір замовити дуже багато їжі та напоїв, аби влаштувати справжнє свято. Водночас, Чуттєве бажання бере на себе завдання запросити на свято жінок. Тільки-но трактирник розуміє, що матиме суттєвий зиск від замовлення, він намагається в усьому догодити своїм гостям. Від його первісної зверхності та нехтування гостями не залишається й сліду. Таким чином Растел, вочевидь, висміює грубість та невихованість трактирників у поводженні з клієнтами та їхнє плебейське ставлення до багатіїв.

Зазвичай мовна партія негативних персонажів у ранньотюдорівській драмі є колоритною, сповненою розмовних зворотів, мовної гри та вербального гумору. Ця стилістична особливість драматичних творів зазначеної доби прослідковується і в тексті «Чотирьох Елементів». Наведемо для прикладу кілька висловлювань Чуттєвого бажання: «*the devyll pull of his skyn*»,³⁵ «*Synge fryska joly, with hey trolly loly...*»,³⁶ «*I pray God the devil take you!*»,³⁷ «*Goggys naylys, I have payed som of them, I tro!*»³⁸ тощо.

Окрім того, з приводу стилістичної палітри твору Дж. Растела можна також зауважити, що основною стилістичною фігурою в ньому є антитеза. Це видається

³⁴ Ibid. – II.600-01.

³⁵ Ibid. – 1.447.

³⁶ Ibid. – 1.419

³⁷ Ibid. – 1.534.

³⁸ Ibid. – 1.1157.

цілком природним для драми, структура якої будується на протистоянні двох протилежних у своїй дії на людину сил. Прикладами можуть служити наступні антитези: «*wysedome and foly*»,³⁹ «*man in reason – dyvylish mynde*»,⁴⁰ «*bestyall or connynge*»,⁴¹ «*And always to be pensyf and sad; / Thou shalt never be merry*»⁴² та ін.

Викликає інтерес зауваження Л. Райта з приводу жанрової своєрідності п'єси Растела: це «один із найдивніших (*curious*) зразків жанру інтерлюдії..., що являє собою драматизований урок з науки». Тут-таки Л. Райт додає, що в популярних інтерлюдіях автори часто відмовлялися від дидактичної складової на користь розважальності.⁴³ Натомість, у «Чотирьох Елементах» автор надає значно більшої ваги та значимості саме повчально-пізнавальному змісту. Ймовірно, з цієї причини деякі дослідники ранньотюдорівської драми називають п'єсу Растела «науковою настановою» («*scientific instruction*») і наводять її в якості ілюстрації до думки про ідейно-тематичне розмаїття тюдорівської інтерлюдії. Водночас, інші науковці таку класифікацію (на основі змістовного компоненту) визнають поверховою.⁴⁴

Цікаво, що у авторській короткій передмові до твору міститься дозвіл скоротити текст п'єси на догоду глядачам. Так, якщо виконання повного твору триває півтори години, то, вилучивши з нього «сумний зміст» («*sad matter*»), а саме, вступну промову Вісника, та деякі

³⁹ Ibid. – 1.50.

⁴⁰ Ibid. – II.64-67.

⁴¹ Ibid. – 1.877.

⁴² Ibid. – II.1227-28.

⁴³ Wright L.B. Shakespeare's Theatre and the Dramatic Tradition / Louis B. Wright. – Washington : The Folger Shakespeare library, 1958. – P. 6.

⁴⁴ Див., приміром: Craik T.W. The Tudor Interlude and Later Elizabethan Drama / T. W. Craik // Stratford-upon-Avon studies 9. Elizabethan theatre/ Ed. by J.R. Brown and B. Harris. – London : Edward Arnold publishers Ltd, 1966. – P. 37.

I. Історико-літературний процес

промови Природи і Досвіду, тривалість вистави можна було б скоротити удвічі. Безперечно, за такого підходу інтерлюдію «Чотири Елементи» було б позбавлено її основного ідейного навантаження, трансляція якого була пріоритетною метою Растела.

Що ж до розважального елемента твору, то він, традиційно для тогочасної драми, мав врівноважити серйозну повчальність та створити відповідне емотивне тло для кращого засвоєння глядачем основних ідей твору. У даному випадку використання автором жанрового зразка інтерлюдії, з притаманною їй неформальною манерою подачі драматичного матеріалу, невимушеністю і легкістю у спілкуванні виконавців з аудиторією, потягом до імпровізації, наголошеною розважальністю – є нічим іншим, як даниною моді та засобом привернути увагу до серйозного змісту. Устами Вісника автор так заявляє про це на самому початку п'єси:

*Wherefore to my purpose, thus I conclude
Why shold not than the auctour of this interlude
Utter his owne fantasy and conseyte also,
As well as dyvers other nowadays do?».*⁴⁵

Обравши форму інтерлюдії та поклавши в основу художньої структури п'єси принцип чергування повчальних та розважальних епізодів, автор драматичного твору міг розвеселити публіку і, водночас, продемонструвати власну кмітливність, почуття гумору, мовностилістичну вправність. Хоча Растел і попереджає читачів про те, що у даному випадку вони не можуть чекати від недосвідченого автора аж такого красномовства чи риторичної майстерності,⁴⁶ це виглядає скоріше як вияв скромності митця, що можна вважати загальним місцем тюдорівської літератури.

⁴⁵ *Rastell J.* Op. cit. – ll.46-9.

⁴⁶ *Ibid.* – ll.12-4.

Водночас, Растел наголошує на тому, що сам предмет його твору ("*this phylosophycall work*")⁴⁷ не надто добре поєднується із розважальною складовою. Але, оскільки деякі люди не схильні сприймати серйозні речі, викладені у належній для цього формі, він розбавляє серйозне веселим, аби, хоча б у такий спосіб, донести до них ідею драми. Р. Акстон називає цю перейняту Растелом від середньовічної драми техніку чергування повчальних та розважальних епізодів у тексті п'єси не надто справедливою по відношенню до публіки. Несправедливість дослідник вбачає, зокрема, в тому, що у «Чотирьох Елементах» навчання асоціюється із чимось нудним чи сумним («*sadnes*») і протиставляється веселошам («*myrth and sport*»), що входять до сфери пороку.⁴⁸ Така стратегія драматурга спрямована на те, щоби у глядачів п'єси, так само, як і у її центрального персонажа – Людства, сформувався почуття провини, якщо вони присвячуватимуть час розвагам, а не навчанню. Тобто, за такого підходу виключається можливість гармонійного поєднання роботи (навчання) і відпочинку в житті людини.

За зауваженням Р. Акстона, дана стратегія цілком відповідає віянням часу, коли формувалися морально-етичні засади реформаційного руху в Англії, що зрештою залишили свій відбиток на англійському національному характері.⁴⁹ Вірогідно, йдеться про надання англійцями надважливого значення навчанню, їхню схильність до самообмеження, коли йдеться про розваги, підкреслену серйозність та відповідальність у соціальній поведінці.

Таким чином, і проблемно-тематичний комплекс драми Растела, і образи персонажів інтерлюдії засвідчують гуманістичну спрямованість твору, його

⁴⁷ Ibid. – 1.136.

⁴⁸ Axton R. Op. cit. – P.14.

⁴⁹ Ibid. – P.15.

I. Історико-літературний процес

безсумнівну приналежність до поля інтелектуально-духовних викликів нової історичної доби. Переконаність автора «Чотирьох Елементів» у надзвичайно важливій ролі науки та світської освіти в процесі виховання особистості видає у ньому апологета гуманістичного руху, для якого характерною була віра у можливість людини вдосконалювати свої природні якості й таланти за допомогою навчання.